

21. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / Центр політико-прав. реформ ; О.А. Банчук [та ін.]. – Київ : ФОП Москаленко О.М., 2013. – 40 с.
22. Кримінальний процес : підручник / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; за ред.: В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Харків : Право, 2013. – 824 с.
23. О.В. Єні, Л.Г. Матієк. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції / О.В. Єні, Л.Г. Матієк // Кримінальне право та кримінологія. – 2013. – № 2. – 288 с.
24. Соловей Г.В. Дія принципу змагальності у підготовчому судовому провадженні кримінальних справ / Г.В. Соловей // Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 123–129.
25. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
26. О.В. Єні, Л.Г. Матієк. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції / О.В. Єні, Л.Г. Матієк // Кримінальне право та кримінологія. – 2013. – № 2. – С. 286–289.
27. Попелюшко В.О. Формування кримінальної справи на стадії судового провадження // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – № 1. – 2013. – С. 44–49.
28. Н.А. Юркевич. Производство по преданию обвиняемого суду в системе уголовного процесса России. История, теория и практика, перспективы развития / Н.А. Юркевич // Автореф. дисс. ... доктора юр. наук. // Кемерово – 2010. – 51 с.

УДК 343.146

УМОВИ ДОПУСТИМОСТІ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

THE CONDITIONS OF ADMISSIBILITY OF MATERIAL EVIDENCES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Ковальчук С.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена дослідженню умов допустимості речових доказів. На основі результатів аналізу норм кримінального процесуального закону визначається коло обставин, які охоплюються кожною із цих умов і дозволяють охарактеризувати їх допустимість. Із урахуванням теоретичних положень та результатів аналізу норм КПК України запропоновано виділяти засоби забезпечення допустимості речових доказів і визначено їх коло.

Ключові слова: докази, речові докази, допустимість, умови допустимості, засоби забезпечення допустимості, кримінальне провадження.

Статья посвящена исследованию условий допустимости вещественных доказательств. На основе результатов анализа норм уголовного процессуального закона определяется круг обстоятельств, охватываемых каждым из этих условий и позволяющих охарактеризовать их допустимость. С учетом теоретических положений и результатов анализа норм УПК Украины предложено выделять средства обеспечения допустимости вещественных доказательств и определен их круг.

Ключевые слова: доказательства, вещественные доказательства, допустимость, условия допустимости, средства обеспечения допустимости, уголовное производство.

The article is dedicated to research of conditions of admissibility of material evidences. Based on results of analysis of norms of criminal proceedings law defines range of circumstances, which covered by each of these conditions and can describe their admissibility. Subject to theoretical positions and results of analysis of norms of Criminal Proceedings Code of Ukraine proposed to allocate means of ensure of admissibility of material evidences and determined their range.

Key words: evidences, material evidences, admissibility, conditions of admissibility, means of ensure of admissibility, criminal proceedings.

Актуальність теми. Одним із елементів (етапів) доказування виступає оцінка доказів, зміст якої полягає у встановленні належності, допустимості, достовірності кожного з них, і достатності та взаємозв'язку в їх сукупності для прийняття відповідного процесуального рішення (ч. 2 ст. 91 і ч. 1 ст. 94 КПК України) [1]. Допустимість як критерій оцінки доказів дозволяє виявити допущені у процесі їх формування порушення норм кримінального процесуального закону та запобігти використанню доказів,

отриманих із недотриманням процесуальної форми, при постановленні процесуальних рішень. З урахуванням істотного значення допустимості доказів для забезпечення законності процесуальних рішень, законодавець у нормах глави 4 КПК України приділяє їй значну увагу. Зокрема, нормами кримінального процесуального закону визначаються поняття допустимого доказу (ч. 1 ст. 86 КПК України), підстави визнання недопустимими доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини

(ст. 87 КПК України), і доказів та відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого (ст. 88 КПК України), порядок (ст. 89 КПК України) і правові наслідки визнання доказів недопустимими (ч. 2 ст. 86 КПК України). Водночас, закріплюючи поняття допустимого доказу, законодавець не конкретизує умови допустимості доказів.

Дослідженню теоретико-правових і практичних основ допустимості доказів присвячена значна кількість праць учених-процесуалістів. Зокрема, вказані питання розглядають Є.В. Бондар, Н.М. Басай, В.В. Вапнярчук, В.В. Золотих, І.Ю. Кайло, О.В. Калужинський, В.І. Крупницька, Л.М. Лобойко, В.Т. Нор, А.В. Панова, В.В. Рожнова, О.С. Степанов, М.М. Стоянов, В.М. Тертишник, В.В. Тютюнник, Н.І. Чистова та інші вітчизняні й зарубіжні науковці. Проте у своїй переважній більшості праці вчених-процесуалістів стосуються визначення поняття, підстав і порядку визнання доказів недопустимими під час кримінального провадження, а проблемам визначення умов допустимості речових доказів присвячена недостатня увага.

Викладене зумовлює необхідність постановки в якості мети цієї статті визначення умов допустимості речових доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Нормативне закріплення поняття допустимого доказу свідчить про виділення законодавцем однієї узагальненої умови допустимості доказів – їх отримання у порядку, встановленому КПК України (ч. 1 ст. 86 КПК України) [1]. Норма ч. 1 ст. 86 КПК України повною мірою відповідає ч. 3 ст. 62 Конституції України, яка закріплює, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом [2]. Здійснюючи тлумачення норми ч. 3 ст. 62 Конституції України, Конституційний Суд України і Верховний Суд України надають більш широке визначення підстав визнання доказів недопустимими. Зокрема, Конституційний Суд України у п. 3.2 Рішення у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011 вказує, що його аналіз дає підстави для висновку, що обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо [3]. Верховний Суд України у п. 19 постанови Пленуму «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. № 9 відзначає, що докази повинні визнаватися такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами [4].

У теорії кримінального процесу сформовано два основних підходи до визначення кола умов допустимості доказів. Так, одна група вчених виділяє три умови їх допустимості: 1) отримання з належного джерела; 2) отримання належним суб'єктом; 3) дотримання встановленого законом порядку отримання доказів [5, с. 35; 6, с. 15; 7, с. 245]. Друга група вчених виокремлює чотири умови допустимості доказів: 1) отримання з належного джерела; 2) отримання належним суб'єктом; 3) отримання доказів у результаті проведення належної процесуальної дії; 4) дотримання порядку проведення процесуальної дії [8, с. 302; 9, с. 10; 10, с. 259; 11, с. 82–83; 12, с. 92–93]. Не вдаючись до поглибленого аналізу наведених підходів, потрібно вказати, що між ними відсутні принципові розбіжності, оскільки дотримання встановленого законом порядку отримання доказів передбачає проведення належної процесуальної дії із додержанням норм кримінального процесуального закону.

На відміну від умов допустимості доказів, детально досліджених у теорії кримінального процесу, умови допустимості речових доказів визначаються лише окремими вченими-процесуалістами. Зокрема, В.В. Вапнярчук виділяє дві умови допустимості речових доказів, визначаючи їх, як змістові елементи процесуальної форми речових доказів правової системи: 1) належну процедуру введення речових доказів у кримінальне провадження; 2) належну процедуру зберігання речових доказів [13, с. 125]. І.Ю. Кайло виокремлює три умови їх допустимості: 1) обрання належного способу отримання речового доказу; 2) здійснення у межах застосування обраного способу документального оформлення отриманих предметів; 3) забезпечення належного зберігання речових доказів [14, с. 130]. Наведені позиції є наближеними за своїм змістом, але друга із них обмежує розуміння кола умов допустимості речових доказів. Так, введення речових доказів у кримінальне провадження зумовлює їх отримання із додержанням встановленого законом порядку. Закріплюючи порядок отримання речових доказів, норми кримінального процесуального закону визначають коло слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, під час проведення яких вони можуть бути отримані, врегульовують порядок проведення вказаних дій і процесуального закріплення їх результатів. Застосування належного способу отримання речових доказів і здійснення їх процесуального закріплення охоплюються визначеним законом порядком отримання речових доказів, але навіть у сукупності вони не дозволяють врахувати вимоги останнього.

При цьому вчені у межах наведених позицій умовами допустимості речових доказів не охоплюють отримання речових доказів із належного джерела та належним суб'єктом, а також необґрунтовано відносять до їх числа належне зберігання речових доказів. Так, по-перше, ч. 1 ст. 86 КПК України пов'язує допустимість доказів лише з додержанням встановленого нормами кримінального процесуального закону порядку їх отримання. Зберігання речових до-

казів становить сукупність заходів, спрямованих на забезпечення їх схоронності, які підлягають вжиттю з моменту вилучення речових доказів, у зв'язку з чим не охоплюються їх отриманням. По-друге, незабезпечення схоронності речових доказів може призвести до їх втрати, зміни їх стану або фальсифікації. Втрата речових доказів, як і їх фальсифікація, призводять до неможливості їх використання при прийнятті процесуальних рішень внаслідок відсутності самих речових доказів, а не втрати ними властивості допустимості. І лише зміна стану речових доказів може призвести до визнання їх недопустимими.

У зв'язку з цим більш обґрунтованою є позиція О.Є. Головкина, який розглядає зберігання речових доказів, як засіб забезпечення їх допустимості [15, с. 10], а не умову їх допустимості. Поділяючи таку позицію у цілому, потрібно вказати, що зміст зберігання речових доказів становить сукупність заходів, спрямованих на забезпечення схоронності речових доказів – їх збереження у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні. Тому в якості одного із засобів забезпечення допустимості речових доказів більш доречно розглядати не їх зберігання, а забезпечення схоронності речових доказів.

Ще одним засобом забезпечення допустимості речових доказів виступає забезпечення відкриття речових доказів іншій стороні у порядку ст. 290 КПК України. Так, відповідно до ч. 12 ст. 100 КПК України, якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень ст. 100 КПК України, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази [1]. Не відкриття речових доказів призводить до неможливості їх використання при прийнятті процесуальних рішень не внаслідок втрати властивості допустимості, а в результаті незабезпечення права іншої сторони на ознайомлення з речовими доказами.

З урахуванням наведеного, умови допустимості речових доказів повною мірою відповідають наведеному вище умовам допустимості доказів:

1. Отримання речових доказів із належного джерела. До числа обставин, які характеризують допустимість доказів із позиції належності джерела їх отримання, у теорії кримінального процесу відносять: 1) отримання доказів виключно з джерел, передбачених законом; 2) отримання доказів із джерел, походження яких відоме [5, с. 119]; 3) відповідність відомостей про обставини злочину відповідному передбаченому законом процесуальному джерелу доказів [7, с. 248]. Ч. 2 ст. 84 КПК України визначає вичерпний перелік процесуальних джерел доказів, одним з яких виступають речові докази. Фактичні дані, які містяться у матеріальному об'єкті та відповідають вимогам, визначеним ст. 98 КПК України, повинні відобразитися у формі речового доказу, що виступає для них належним джерелом. Фактичні дані щодо матеріального об'єкта можуть міститися й в інших процесуальних джерелах доказів (показаннях свідка, потерпілого, висновку експерта, протоколах процесуальних дій, під час яких він був виявлений і вилучений), як вказує О.Є. Головкин, «відсутність

самого предмета виключає використання у доказуванні речового доказу» [15, с. 36].

2. Отримання речових доказів належним суб'єктом. З огляду на норми кримінального процесуального закону обставинами, які характеризують допустимість доказів із позиції їх отримання належним суб'єктом, виступають: 1) проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на виявлення і вилучення речових доказів уповноваженою особою: слідчим, який визначений керівником органу досудового розслідування та здійснює досудове розслідування, у необхідних випадках – прокурором, за їх дорученням – відповідним оперативним підрозділом (п. п. 4 і 5 ч. 2 ст. 36, п. 1 ч. 2 ст. 39 та п. п. 2 і 3 ч. 2 ст. 40 КПК України), а у випадках, визначених ч. 1 ст. 519 КПК України – керівником дипломатичного представництва чи консульської установи України, капітаном судна України; 2) отримання речових доказів із додержанням встановлених ст. 216 КПК України правил підслідності; 3) відсутність визначених ч. 1 ст. 77 КПК України обставин, за яких слідчий, прокурор не має права брати участь у кримінальному провадженні та підлягає відводу.

3. Дотримання встановленого законом порядку отримання речових доказів. Аналіз норм кримінального процесуального закону до числа обставин, які характеризують допустимість доказів із позиції дотримання встановленого законом порядку їх отримання, дозволяє віднести: 1) проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на виявлення і вилучення речових доказів після внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань за винятком випадків, визначених ч. 3 ст. 214 КПК України: проведення огляду місця події у невідкладних випадках та провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України; 2) отримання речових доказів у результаті проведення належних процесуальних дій: обшуку та огляду як слідчих (розшукових) дій (ст. ст. 235 – 237 КПК України), виїмки кореспонденції, на яку накладено арешт, контролю за вчиненням злочину та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації як негласних слідчих (розшукових) дій (ст. ст. 261, 262, 271 і 272 КПК України) і затримання та тимчасового доступу до речей і документів як інших процесуальних дій, під час яких вони можуть бути виявлені і вилучені (ст. ст. 159 – 166, 191, 207 і 208 КПК України); 3) проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на виявлення і вилучення речових доказів у межах, визначених ст. 219 КПК України, процесуальних строків провадження досудового розслідування із урахуванням їх продовження у порядку ст. ст. 294 – 296 КПК України; 4) проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямо-

ваних на виявлення і вилучення речових доказів, які потребують попереднього дозволу суду або прокурора, лише за його наявності та з дотриманням умов, вказаних у ньому (п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України); 5) виключення під час отримання речових доказів застосування катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження (п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК України); 6) дотримання під час слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення та вилучення речових доказів, загальних вимог до їх проведення, визначених ст. 223 КПК України; 7) додержання під час отримання речових доказів вимог кримінального процесуального закону до проведення відповідних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; 8) дотримання встановлених ст. ст. 104–107 і 252 КПК України правил фіксації ходу і результатів слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Обставини, які характеризують допустимість доказів із позиції дотримання встановленого законом порядку їх отримання, охоплюють собою дотримання прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У зв'язку з цим викликає заперечення

позиція вчених, які в якості самостійної умови допустимості доказів, поряд із дотриманням встановленого законом порядку їх отримання, розглядають дотримання прав, свобод і законних інтересів особи [16, с. 358; 17, с. 10].

Висновки. Підсумовуючи викладене, потрібно відзначити, що умови допустимості речових доказів повною мірою відповідають визначеним у теорії кримінального процесу умовам допустимості доказів. З огляду на це доцільно виділити три умови допустимості речових доказів: 1) їх отримання з належного джерела; 2) їх отримання належним суб'єктом; 3) дотримання встановленого законом порядку їх отримання. Кожна з наведених умов охоплює собою відповідне коло обставин, які дозволяють характеризувати допустимість речових доказів. Інші пропоновані у теорії кримінального процесу умови допустимості речових доказів або не відповідають її правовій природі (зберігання речових доказів), або охоплюються трьома наведеними умовами (дотримання прав, свобод і законних інтересів особи). Поряд із умовами допустимості речових доказів підлягають виділенню засоби забезпечення їх допустимості, до числа яких доцільно віднести: 1) забезпечення схоронності речового доказу; 2) забезпечення відкриття речових доказів іншій стороні у порядку ст. 290 КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20.10.2011 року № 12-рп/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.
4. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
5. Басай Н.М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Н.М. Басай. – Одеса, 2012. – 264 с.
6. Нор В.Т. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці Європейського Суду з прав людини / В.Т. Нор // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1 (3). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11nvtzpl.pdf>.
7. Стоянов М.М. Система правил допустимості доказів у кримінальному провадженні України / М.М. Стоянов // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 70. – С. 245–250.
8. Рожнова В.В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні / В.В. Рожнова // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 301–306.
9. Зейкан Я.П. Щодо проблеми вилучення матеріалів із кримінального процесу / Я.П. Зейкан // Адвокат. – 2004. – № 11. – С. 9–12.
10. Іщенко В.М. Принцип допустимості та достатності засобів доказування: проблеми формування за новим КПК України / В.М. Іщенко // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Матеріали науково-практичної конференції, 18–19 квітня 2002 р., м. Харків / Ред. кол.: В.В. Сташис (гол. ред.) та ін. – К. – Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 258–260.
11. Куценко О.В. Правила перевірки допустимості доказів у кримінальному судочинстві / О.В. Куценко // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 5 (47). – С. 81–83.
12. Тертишник В.М. Концептуальна модель КПК України й проблеми реалізації ідей правової держави у сфері правосуддя / В.М. Тертишник // Право України. – 2003. – № 11. – С. 89–94.
13. Вапнярчук В.В. Щодо сутності речових доказів і впливу їх специфіки на забезпечення допустимості в кримінальному процесуальному доказуванні / В.В. Вапнярчук // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – August, 2015. – Кишинев. – С. 120–124.
14. Кайло І.Ю. Належне документальне оформлення речових доказів як одна із умов їх допустимості / І.Ю. Кайло // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – № 15. – Том 2. – С. 130–134.
15. Головкин О.Е. Хранение вещественных доказательств на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.Е. Головкин. – М., 2015. – 206 с.
16. Павлишин А.А. Окремі питання допустимості доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. / А.А. Павлишин // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2014. – Вип. 59. – С. 356–364.
17. Васяев А.А. Признание доказательств недопустимыми в ходе судебного следствия в суде первой инстанции в российском уголовном процессе: Монография / А.А. Васяев. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 176 с.